

ВПЛИВ ПЕРЕБУДОВИ НА УТВЕРДЖЕННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

У статті робиться спроба проаналізувати вплив перебудови на утвердження політології в Україні як наукової дисципліни.

Ключові слова: перебудова, радянське суспільствознавство, політика, політологія, суспільство.

В статье делается попытка проанализировать влияние перестройки на утверждение политологии в Украине как научной дисциплины.

Ключевые слова: перестройка, советское обществоведение, политика, политология, общество.

An attempt to analyse influence of alteration on assertion of political science in Ukraine as scientific discipline is done in the article.

Key words: alteration, soviet social science, policy, political science, society.

Актуальність теми. Процеси змін, які відбувалися у СРСР протягом 1985-1991 рр., ознаменували собою комплекс реформ, спрямованих, зокрема, на вдосконалення політичної системи. В основу здійснення змін вищим партійним керівництвом були покладені норми демократії. Вони спричинили зміни в політиці держави. Курс М. Горбачова на перебудову неодноразово переглядався, доповнювався і по суті став прикладом ведення політики методом спроб і помилок. В умовах нинішніх трансформаційних процесів, які відбуваються в Україні, обґрунтованим є інтерес дослідників до вивчення дотичних проблем радянського минулого.

Наукова розробка проблеми. Статей сучасних українських науковців, де б аналізувався вплив перебудови на утвердження політології в Україні як наукової дисципліни, тому дана стаття є однією з перших спроб у цьому напрямку.

Мета статті – показати політичний контекст перебудови та її вплив на утвердження політології в Україні як наукової дисципліни.

Результати дослідження. На початку 80-х років ХХ ст. дедалі помітнішими ставали симптоми та прояви суспільно-політичної кризи в СРСР, що надзвичайно гостро ставило питання про необхідність реформ у всіх сферах суспільного життя. Поява на політичному олімпі М. Горбачова, який після смерті К. Черненка обійняв посаду Генерального секретаря ЦК КПРС, зародила в масах ілюзорну надію на реальність позитивних зрушень у країні. Почався процес перебудови.

Основними причинами перебудови були – з одного боку, зовнішні виклики (загроза поразки у змаганні систем, наростанням реального відставання СРСР від провідних капіталістичних країн за ключовими економічними показниками тощо), з

іншого – загострення внутрішніх проблем у державі (затухаючий економічний розвиток; посилення застійних явищ у політичній сфері; утвердження ідеологічного диктату в культурі, яке викликало протидію громадськості; загострення боротьби реформаторської та консервативної течій у керівництві держави та ін.) [1, с. 16].

Перебудова в Україні республіці тривалий час розгорталася на основі розроблених у союзному центрі моделей та шаблонів. Однак вони все ж мали і свої особливості:

- вповільнений темп розвитку;
- порівняно низький рівень активності населення;
- тривале збереження при владі старої брежневської еліти;
- відсутність відкритого насилля як засобу вирішення внутрішніх проблем;
- перетворення Чорнобильської трагедії з екологічного фактора суспільного життя на потужний політичний [2, с. 20].

У моральній сфері реакція громадської думки, яка постійно утверджувала свої позиції у суспільстві, на трансформаційні процеси другої половини 80-х рр., зафіксувала невдоволення широких народних мас фантастичним розривом між задекларованими гаслами та конкретними результатами соціалістичної моделі державного правління.

Але вже якщо оцінювати сучасне значення перебудови, то, перш за все, слід визнати, що одним з головних її підсумків стала поява в країні громадської думки як соціологічного феномена. До перебудови ніякої громадської думки в нас не було, тому що не існувало суб'єкта цієї думки, тобто суб'єкта публічної політики: були лише

приватні думки. Вперше за всі радянські роки в країні подуло духом політичної свободи, яка народжувала безліч надій і ілюзій. Здавалося, варто тільки обробитися з радянським минулим, проявити волю до радикальних перетворень, і новий СРСР тут же стане врівні – принаймні в політичному відношенні – з передовими державами світу. А поява нового політичного суб'єкта – головний результат і завоювання перебудови. Про появу цього нового суб'єкта можна судити за такими ознаками, як різке зростання інтересу населення до політики, до інформаційних випусків ЗМІ.

Зокрема, багато зараз уже не пам'ятають, що люди приходили на роботу невчасно тільки тому, що вони всю ніч дивилися по телевізору трансляцію засідання Верховної Ради [3, с. 7]. Такого емоційного, поведінкового включення в політику, як це було в роки перебудови. Сам масштаб цього явища і ті зміни, які відбулися в масовій свідомості ніяк не можна недооцінювати. Результат – поява громадської думки, яка давала свої оцінки і політичним лідерам, і політичному процесу є головним завоюванням перебудови; не гласність і свобода слова, свобода совісті, а саме поява зацікавленого ставлення людей до політичних сюжетів. І це надзвичайно важливо. Друге, що слід зазначити відносно феномена перебудови, – це емоційність оцінок. Ставлення до Горбачова – окремий сюжет, якого необхідно торкнутися, Горбачов є особливим трансформаційним типом лідера – це не просто реформатор старої системи, не просто продовжувач. Він змінює все, до чого торкається. Найголовніше, що відбулося (і неважливо, як це оцінювати, із знаком плюс або із знаком мінус, але сам факт не заперечує ніхто), – Горбачов різко змінив ставлення до нашої країни як у середині країни, так і особливо за кордоном.

Важко погодитися з тими політиками і політологами, хто і сьогодні вважає, що можна проводити реформи, виключивши з них населення: немає історичних прецедентів проведення серйозних економічних і політичних реформ виключно на елітному рівні, не зачіпаючи населення в цілому. Горбачов був правий, коли говорив, про пробудження населення до реформ «народ звільняється від минулої апатії, енергійно включається в суспільне життя. І це знаходить різні форми вираження. Хтось різко виступить на зборах, а десь організуються мітинги або маніфестації» [4, с. 71].

Такий досвід політичної мобілізації, включення населення в реформи – одна з головних заслуг Горбачова, яка з часом здається очевидною.

Вітчизняна історія другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. була забарвлена в романтичні тони. Це була вже не просто «відлига». Вперше за довгі роки на зміну «підклимовим сутичкам» за владу (які, втім, не зжиті, та і не можуть бути зжиті до кінця) почала приходити публічна політика. Вперше з'явилася можливість відкрито говорити, писати і судити про неї на сторінках газет, журналів, на мітингах і в теледебатах. І

вперше відкрилася перспектива серйозного дослідження політики (політичного) як щодо автономного феномена з іманентними йому ознаками. Більше того, влада проявила готовність (абсолютно не мислиму до початку перебудови) конституювати політичну науку як самостійну галузь знання.

З проголошенням курсу на перебудову почався процес лібералізації суспільних відносин: почали досліджуватися заборонені раніше теми, теорії, з'явилося прагнення до переоцінки минулого. Суспільні науки покликані були відігравати дедалі більшу роль у процесі реформування суспільства. На основі аналізу історичного досвіду вони повинні моделювати, передбачати майбутній розвиток суспільства, а не заднім числом обґрунтовувати правильність офіційного курсу [5, с. 34].

Початок процесу оновлення суспільних наук був даний на XXVII з'їзді партії, який відбувся в кінці лютого, – на початку березня 1986 року. У політичній доповіді ЦК партії з'їзду, з яким виступив М. С. Горбачов, говорилося про те, що «партія висуває завдання перебудови вищої і середньої спеціальної освіти». У резолюції з'їзду особливо підкреслювалося, що «в центр суспільствознавчих досліджень необхідно поставити фундаментальні завдання прискорення прогресу нашого суспільства, досягнення ним нового якісного стану», ставилося завдання «забезпечити оперативний відгук суспільних наук на потреби життя, розробку обґрунтованих прогнозів і конструктивних рекомендацій для практики» [6, с. 118].

Великої уваги суспільні науки удостоїлися і в новій редакції програми КПРС, прийнятої з'їздом. У спеціальному розділі цієї програми, присвяченій завданням КПРС у галузі науки, суспільним наукам була відведена мало не половина всього тексту [7, с. 167–168]. Усе це було не випадково. Підвищена увага до суспільних наук виникла з усвідомлення їх відсталості і неадекватності потребам часу. При всій важливості партійних рішень основна практична робота по реорганізації радянського суспільствознавства почалася вже незабаром після з'їзду.

У кінці вересня – на початку жовтня 1986 р. в ЦК КПРС відбулися зустрічі із завідувачами кафедр суспільних наук, які проводив член політбюро ЦК партії Є. К. Лігачов. Мова на зустрічі йшла про поліпшення марксистсько-ленінської підготовки студентської молоді, посиленні ідейно-політичного, патріотичного і етичного виховання радянських людей. У офіційному звіті про цю зустріч, опубліковану в «Правді», наголошувалося, що на ній було висловлено повну «згоду з виведенням Політичної доповіді ЦК КПРС XXVII з'їзду партії про відому віддаленість нашої філософської, економічної, всієї суспільствознавчої науки від запитів життя [8, с. 2]. З промовама на ньому виступили М. С. Горбачов і Є. К. Лігачов. «Перебудова, що розгортається, – відзначив Горбачов у своєму виступі на цій нараді, – дає відповідальне соціальне замовлення всій системі суспільних наук. Потребують збагачення на матеріалі сучасного життя наші уявлення про

діалектику продуктивних сил і виробничих відносин, соціалістичну власність, кооперацію, народне самоврядування і демократію, про розвиток суспільної свідомості, причини і шляхи подолання негативних явищ, та і багато інших». Роблячи в своїй промові акцент на необхідності розвитку теорії, Горбачов ще раз нагадав про завдання суспільствознавців – «подолати віддаленість, що створилася, від запитів життя». «Нам, – продовжував він, – необхідний рішучий поворот усього фронту суспільствознавства обличчям до практики» [9, с. 1–3].

Відбулись певні зміни в системі радянської вищої освіти – у 1986 р. Політбюро ЦК КПРС обговорювало правила прийому у вузи. Передбачалося прибрати всі соціально-класові пільги і привілеї. До цього подібні питання на такому високому партійному рівні практично не розглядалися. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Основні напрями перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в країні», яка містила немало нових, прогресивних ідей [10, с. 1–3]. Вводилася шестирічна підготовка фахівців з наукомістких напрямів – прообраз магістратури, було схвалено створення державно-суспільних формувань – навчально-методичних об'єднань вузів зі споріднених спеціальностей, зроблена спроба знайти нові підходи до фінансування вищої школи (введення плати за фахівця з боку замовників кадрів). Визнавалася доцільність повернення до виборності ректорів, розширення студентського самоврядування, висувалася ідея організації міжвузівських мереж колективного користування, передбачалося введення регулярної атестації вузів.

Безперечно, цей документ можна вважати стартовим, початком реформ, не дивлячись на деякі ідеологізовані вказівки-штампи, що містилися в них («покращувати партійне керівництво учбовими закладами, прищеплювати студентам навички самостійної роботи з вивчення праць класиків марксизму-ленінізму і документів КПРС» і ін.). «Основні напрями перебудови...» у звичному догматичному дусі трактували проблему розвитку суспільних наук у СРСР. У спеціальному, V, розділі цього документа, озглавленому «Виховувати ідейно зрілих, суспільно активних фахівців», мовилося: «Належить суттєво підняти ідейно-теоретичний і методичний рівень викладання марксизму-ленінізму як непорушної основи формування наукового світогляду радянського фахівця. Для поліпшення викладання революційної теорії як цілісного учення органічної єдності його складових частин визнати доцільним розробити єдині навчальні програми суспільним наукам для різних типів вузів, видати нові підручники і встановити єдиний

державний екзамен з марксизму-ленінізму». Суспільствознавці і викладачі інших кафедр закликалися «виховувати у фахівців політичну пильність, непримиренність до ворожої ідеології». Постанова зобов'язувала «підвищити увагу до політичної освіти викладачів, вивченню ними актуальних проблем марксистсько-ленінської теорії політики КПРС, активізувати роботу методологічних семінарів» [11, с. 1–3]. (Під політичною освітою викладачів розуміли традиційну, звичну марксистсько-ленінська освіта, але зовсім не нову, політологічну), що ж все-таки спонукало керівництво КПРС дати згоду на легалізацію та інституціоналізацію політичної науки в СРСР? Діючи суспільні науки не справлялися із завданням розробки нової політичної теорії, яка була потрібна засновникам перебудови. Догматизм цих наук виявився непереборним для нових віянь в науці і політиці. Суспільні науки переживали кризу, яку не в змозі були подолати вдосконаленням, оновленням таких традиційних дисциплін, як: історія КПРС, науковий комунізм тощо, що й виразилося у втраті їх авторитету в народі, падінні престижу, особливо в середовищі студентської молоді, яка дуже тонко відчувала зміни, що відбувались в суспільстві [12, с. 5–18].

На думку російського політолога Я. А. Пляйса, основною причиною інституціоналізації політології була та «атмосфера, яка панувала в СРСР останніми роками перебудови... саме вона дозволила сучасно і розсудливим представникам політичної і наукової еліти провести в життя ідею інституціоналізації політичної науки, отримання нею громадянства. Узагальнюючи, можна констатувати, що системна і повноцінна політична наука була затребувана самим часом» [13, с. 16].

Тоді ж був зроблений ще один крок: у вузах країни ввели курс політології – 4 листопада 1988 року, коли Державний комітет СРСР з науки і техніки, керуючись рішенням ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, прийнятим у березні 1987 року офіційно затвердив уточнену і доповнену номенклатуру спеціальностей наукових працівників, в якій вперше передбачалась спеціалізація з політичних наук [14, с. 18]. У 1989/1990 навчальному році курс політології почали викладати у вищих навчальних закладах України. Так почався тривалий процес інституціоналізації політичної науки.

Висновок. Отже, незважаючи на кризові явища в суспільстві, несприятливу атмосферу, в якій знаходились суспільні науки, саме завдяки процесам оновлення і перебудови, які супроводилися ослабленням КПРС та комуністичної ідеології відбувся факт офіційного визнання політології як науки, що поклато початок у подальшому майбутньому її становленню та інституціоналізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О. Д. Україна: від путчу до Пущі (серпень-грудень 1991 р.) / О. Д. Бойко : монографія. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 224 с.
2. Там само. – С. 20.
3. Российская политическая наука : в 5 т., под общ. ред. А. И. Соловьева. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. Т. 4 : 1985-1995 гг., отв. ред. и сост. О. Ю. Бойцова, Е. Б. Шестопап ; авт. вступ. ст. Е. Б. Шестопап. – 687 с.

4. Горбачев М. С. Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира / М.С. Горбачев. – М.: Политиздат, 1988. – 271 с.
5. Бойко О. Д. Досвід суспільно-політичної трансформації України в добу перебудови (квітень 1985 – серпень 1991 р.) / О. Д. Бойко // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 32–34.
6. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. – М. : Политиздат, 1986. – 350 с.
7. Там само. – С. 167–168.
8. Беседы в ЦК с обществоведами вузов // Правда. – 1986. – 18 сентября. – С. 2.
9. Учить по-новому мыслить и действовать. Речь т. Горбачева М. С. Всесоюзное совещание заведующих кафедрами общественных наук // Правда. – 1986. – 02 октября. – С. 1–3.
10. Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране // Правда. – 1987. – 21 марта. – С. 1–3.
11. Там само. – С.1–3.
12. Пляйс Я. А. Политология и актуальные проблемы политической жизни современной России / Я.А. Пляйс – М. : Б. и., 2002. – 197 с.
13. Дивись про це статтю: Федорчук О. О. Криза вузівського суспільствознавства в Україні (сер. 80-х – початок 90-х років ХХ ст.) та спроба його перебудови / О.О. Федорчук // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Т.131. – Вип. 118. Серія: Політологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені П. Могили. – 2010. – С. 15–18.
14. Постановление Государственного комитета СССР по науке и технике № 386 О номенклатуре специальностей научных работников // Бюллетень Высшей аттестационной комиссии при Совете Министров СССР. – 1989. – № 3. – С. 18.

Рецензенти: Пронь С. В., д.і.н., професор;
Тригуб П. М., д.і.н., професор.

© Федорчук О. О., 2011

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2011 р.